

**EUROASIA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES**

**3. ANADOLU
ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ**

DİYARBAKIR 28-29 Aralık 2019

KONGRE TAKVİMİ
Özetlerin gönderileceği son tarih: 23 Aralık 2019
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 28 Aralık 2019
Kongre kitabı yayın tarihi: 30 Aralık 2019

Ayrıntılı Bilgi İçin: www.anadolukongre.org

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

ANADOLU KONGRELERİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-29 ARALIK 2019
DIYARBAKIR

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

UBAK YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

anadolukonresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

<https://www.anadolukongre.org/>

Bu kitabın tüm hakları UBK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

UBK Publications – 2019 ©

Yayın Tarihi : 31.12.2019

ISBN: 978-605-80174-4-3

KANT'IN ONTOLOJİK DELİLE GETİRDİĞİ ELEŞTİRİLER

Aysel TAN

Fırat Üniversitesi

ÖZET

Kant'ın (ö.1804) felsefesi eklektik bir felsefedir ve Aydınlanma felsefesinin devamı niteliğindedir. Aydınlanma felsefesine benzer şekilde felsefesinin temeli akıldır ve aklın sınırları ve kullanımı hakkında fikirler ileri sürmüştür.

Kant, dini ele alırken Tanrı'nın varlığının saf akılla ispatlanamayacağı sonucuna varmıştır. Çünkü akılla yapılan ispatlarda Tanrı'nın varlığına getirilen deliller kadar yokluğuna da eşit derecede deliller getirilebilir. O nedenle Tanrı'nın varlığının ispatında saf aklın değil pratik aklın önemli olduğunu ve ahlâksal yasaların bizi Tanrı'nın varlığına götüreceğini ileri sürer. Bu görüşünü desteklemek için eserlerinde teistik delillerin akla uygun olmadığını ve akılla bilinmeyeceğini ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre ontolojik, kozmolojik, teleolojik.. vb. teistik delillerin işlevi zihni tanrıbilim için hazırlamaktan ibarettir. Fakat tek başına Tanrı'nın varlığını ispat etmekten uzaktır.

Ontolojik delili Tanrı'nın varlığının ispatı ile ilgili belli bir felsefi delilin adı olarak kullanan ilk kişi 18.yy. filozoflarından Christian Wolff'tur (ö.1754). Ontolojik delil, diğer deliller gibi 'olgulara dayalı' değildir. Bu delil tamamen kavramsal ve a priori önermelere dayanır. Delil, Tanrı'nın doğrudan doğruya ve hiçbir vasıtaya gerek kalmadan bilineceği üzerine kurgulanmıştır. Tanrı'nın mükemmelliği, 'Tanrı vardır' önermesinin sadece düşünsel bir önerme mi yoksa dış varlığa karşılık gelen bir önerme mi olduğu, Tanrı'nın varlığının zorunluluğu meselesi ontolojik delil içinde tartışılan konulardır. Ontolojik delilde 'Tanrı vardır' önermesi a priori ve analitik bir önerme olarak kabul edilmektedir. Analitik önermeler ise Tanrı'nın varlığının zorunluluğunu gösterir.

Kant'ın eleştirisine göre a priori kavramlar yoluyla her şeyi olanaklı düşünebiliriz ve bunun için zihnimize herhangi bir sınırlama olamaz. Tanrı ve zorunlu varlık kavramlarını zihnimize düşündüğümüz gibi Anka Kuşu, Kaf dağı, Pamuk Prenses..vb. kavramların da var olduğu düşünülebilir ve bizim düşünmemiz bunları zorunlu yapmaz, tıpkı Tanrı'yı düşündüğümüzde Tanrı'yı zorunlu var kılmadığı gibi.

Bu bildiride Kant'ın düşüncesi ortaya konulduktan sonra onun düşüncesindeki tutarlılık ve tutarsızlıklara değinilecektir. Anka Kuşu, Kaf Dağı, Pamuk Prenses ..vb. gibi hayali

kavramlarla Tanrı kıyaslanabilir mi? Biz hayali varlıkları zihnimize oluştururken yine duyu verilerinden yararlanır ve dış dünyada gözlemediğimiz canlılara benzer ‘hayali varlıklar’ üretiriz. Dış dünyada, kuş, dağ ve prenses vardır. Bizim tek yaptığımız bunu hayali adlar takmaktır. Fakat Tanrı söz konusu olduğunda dış dünyada gözlem yaparak bir Tanrı’ya şahit olmayız ve bu şahit olduğumuz Tanrı’ya benzer bir Tanrı’yı hayal ederek zihnimize hayali bir varlık oluşturmayız. Tam tersine Tanrı kavramını zihnimize oluştururken hiçbir şeye benzemeyen, sebebi olmayan, her şeyi varlığa getiren, mükemmel bir varlık çıkarımını akıl ve mantığımızın bizi götürdüğü sonuçla ortaya koyarız. Çünkü insan olarak biz birbirimize benzeriz, bizim bir sebebimiz vardır, hiçbir şey yaratamayız ve mükemmel değildir. Ve evrenin sonsuzluğu, yıldızlar, gezegenler, insanın biyolojik yapısı, matematiksel düzen bizi zorunlu olarak ‘sebebi olmayan mükemmel bir sebep’ aramaya iter. Ve Ontolojik Delil ortaya çıkar. Bu bakımdan Kant’ın eleştirisini kabul etmek mümkün değildir.

Anahtar Kavramlar: Ontolojik Delil, Teistik Deliller, Kant, Ahlak Delili, analitik önermeler, zorunlu varlık, mükemmellik, hayali varlıklar.

GİRİŞ

Kant (ö.1804) aydınlanma felsefesinin devamı niteliğinde yazdığı eserlerinden bütün felsefe konularını ele almış ve eklektik bir felsefe oluşturmuştur.¹ Aydınlanma felsefesinin temelini akıl teşkil ediyordu ve aklın kriterlerine göre bütün felsefi meseleler gözden geçiriliyordu. Kant aklın sınırları ve kullanımını hakkındaki fikirleriyle farklı bir bakış açısı geliştirmiştir.

Kant dini ele alırken Tanrı’nın varlığının saf akılla ispatlanamayacağı sonucuna varmıştır. Akılla yapılan ispatlarda Tanrı’nın varlığına getirilen deliller kadar yokluğuna da eşit derecede deliller getirilebilir. Kant, bunu Saf Aklın Eleştirisi adlı kitabında şöyle ifade eder:

“Aklın Tanrı bilim açısından salt kurgul bir kullanımı için tüm girişimler bütünüyle verimsiz ve iç yapılarına göre sıfır ve birer hiç olmuşlardır ve doğa incelemelerinde kullanımının ilkeleri ise ne olursa olsun hiçbir tanrıbilime götürmez.”²

Böylece o Tanrı’nın varlığının ispatında saf aklın değil pratik aklın önemli olduğunu ve ahlaksal yasaların bizi Tanrı’nın varlığına götüreceğini söylemektedir:

¹ Ahmet Cevizci, Felsefe Tarihi, Say Yay., 2009, s. 413.

² Immanuel Kant, Arı Usun Eleştirisi (Saf Aklın Eleştirisi), (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yay., İstanbul, 1993, s. 306; Kant, bilimi temellendirirken metafiziğin imkansızlığını Saf Aklın eleştirisi kitabında göstermiştir. Cevizci, age., s. 464.

“Eğer ahlaksal yasalar temel olarak alınmaz ya da yol gösterici olarak kullanılmazlarsa, bütünüyle aklın hiçbir tanrıbilimi olamaz.”³

Bu felsefi görüşünü desteklemek amacıyla yine aynı kitabında bütün teistik delillerin akla uygun olmadığını ve akılla bilinmeyeceğini açıklamıştır:

“Ontolojik, kozmolojik ..vb. teistik deliller sadece zihni tanrıbilim için hazırlar, zihne doğru ve doğal bir yöne verir fakat tek başına Tanrı'nın varlığını ispat etmekten uzaktır.”⁴

KANT'IN ONTOLOJİK DELİLE GETİRDİĞİ ELEŞTİRİLER

Felsefede ontoloji metafizik içinde ele alınır. Eski Yunanca'da 'on-to', 'var olan' ya da 'var olan her şey' demektir. Ontoloji ise 'var olanın bilgisi' demektir. Ontoloji varlığı varlık olarak, bize görüldüğü gibi değil, hakikatte olduğu gibi ele alır ve inceler. Böylece denilebilir ki bu varsayım geçici, başkasına bağlı ve şartlı olan şeylerle değil, bağımsız ve şartsız olan şeylerle ilgilenir. Burada mükemmellik kavramı, düşünülen varlığın tersine dış alemde gerçekliği olan varlık kavramı ve imkan-zorunluluk gibi kavramların üzerinde durulmakta ve bunların analizi yapılmaktadır. Bu kavram Parmenides'ten bu yana çeşitli filozofların meydana getirdikleri metafizik sistemlere ad olarak verilmiştir. Bu adı, bu felsefi sistemlere karşılık olarak kullanan ilk kişi 18.yy. filozoflarından C.Wolff'tur (ö.1754). Kant, Wolff'un kullandığı 'ontoloji' kelimesinden yola çıkarak 'ontolojik delil' şeklinde Tanrı'nın varlığının ispatı ile ilgili bir delilin adı olarak kullanan ilk kişidir.⁵

Ontolojik delil , diğer deliller gibi olgulara dayalı değildir. Bu delil tamamen kavramsal ve a priori önermelere dayanır. Delil, Tanrı'nın doğrudan doğruya ve hiçbir vasıtaya gerek kalmadan bilineceği üzerine kurgulanmıştır. Tanrı'nın mükemmelliği 'Tanrı vardır' önermesinin sadece düşünsel bir önerme mi yoksa dış varlığa karşılık gelen bir önerme mi olduğu ve Tanrı'nın varlığının zorunluluğu meseleleri ontolojik delil içinde tartışılan konulardır. Ontolojik delilde 'Tanrı vardır' önermesi a priori ve analitik bir önerme olarak kabul edilmektedir. Analitik önermeler aynı zamanda Tanrı'nın varlığının zorunluluğunu da göstermektedir.

Descartes, Metafizik Düşünceler adlı kitabının Beşinci Düşünce bölümünde Tanrı'nın varlığı ile ilgili bazı deliller ileri sürmektedir. O, dış alemi bilmenin yolunun önce Tanrı'yı bilmekten geçtiğini ve eğer, Tanrı'yı bilmezsek bilgimizin belirsiz ve karanlık bilgilerden öte bir şey

³ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 307.

⁴ Kant, age, s. 307.

⁵ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s. 644.

olamayacağını ileri sürer. Ve Tanrı'nın bilgisi bize sonsuz bir çok şeylerin bilgisine ulaşmak için bir bilgi sağladığını ifade eder. O kendisinde doğuştan bazı fikirlerin olduğunu şu şekilde açıklar:

“Kendimde bazı şeylerin sonsuz sayıda fikirlerini bulmaktadır. Bu şeyler, belki benden dışarıda bir varlıkları olmasa da, sırf bir hiçlik ve yokluk addedilmezler. Onları düşünmek veya düşünmemekte hür olmama rağmen, tarafımdan uydurulmuş ve icat edilmiş değillerdir. Tersine, gerçek ve değişmez bir tabiatları vardır. Mesela, bir üçgeni tahayyül ettiğim zaman, düşüncemden dışarıda dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şekil mevcut olmasa ve hiçbir zaman mevcut olmamış olsa da bununla beraber, değişmez, ebedi, icat etmediğim ve hiçbir surette zihnime bağlı olmayan bu şekil, herhangi bir tabiat veya suret, veya öze malik olmaktan geri kalmaz. Nitekim, bu üçgenin çeşitli özellikleri, yani üç açısı iki dik açığa eşit olduğu, en büyük açısının en büyük kenar karşısında bulunduğu ispat edildiği zaman aşikar olduğu gibi. Bu özellikleri düşünmemiş olmama rağmen, onların üçgene ait olduklarını açık olarak tanıyorum.”⁶

Geometrik şekil ve özellikleri bu şekilde açıklayan ve bunların doğuştan geldiğini söyleyen Descartes tıpkı bunun gibi, Tanrı kavramı, yüce ve mükemmel varlık kavramlarının da bize doğuştan geldiğini söyler.⁷ Yani, Tanrı kavramı, matematik bir kavram kadar insan aklında açık ve seçiktir ve matematik bir kavram gibi doğuştandır. Nasıl bir şekil veya sayı hakkında ispatlayabileceğim bütün şeyler açık ve seçik olarak bu şekil ve sayının zatına ait ise, fiili ve ezeli varlığı da Tanrı kavramının kendisine ait olduğu ölçüde açık ve seçiktir. Çünkü varlık Tanrı'nın kendisinden veya tanımından ayrılamaz; tıpkı üçgenin üç açısının iki dik açığa eşit olmasının üçgenin kendisinden veya dağ kavramının vadi kavramından ayrılamayacağı gibi.⁸ Descartes'in bu şekilde yaptığı açıklama bizi varlığın yüklem olduğu sonucuna götürür ki bu yön Kant tarafından özellikle eleştirilmiştir. Ayrıca varlığı 'kemal (yetkinlik)' ile aynı saymaktadır, tıpkı Anselm'de olduğu gibi.

Ontolojik delilin eleştirisine gelince, bunu geleneksel eleştiri ve modern filozofların eleştirisi olarak iki grupta toplayabiliriz. Ancak her iki eleştiri de birbiriyle yakından ilişkilidir. Ontolojik delile karşı getirilen en büyük eleştiri, varlığın gerçek bir yüklem olduğu şeklindeki ontolojik

⁶ Descartes, *Metafizik Düşünceler*, (Çev. Mehmet Karasan), MEB Yay., Maarif Matbaası, 1942, s. 177-178.

⁷ Descartes, *age.*, s. 162.

⁸ Descartes, *age.*, s. 178.

delilin savunucularının iddiasına yöneltilmiştir.⁹ Kant, ontolojik delilin eleştirisini iki merhalede yapmaktadır.

KANT'IN İLK İTİRAZI

Kant'ın ilk eleştirisi şöyledir: O Saf Aklın Eleştirisi adlı kitabında Tanrı'nın Varoluşunun Ontolojik Bir İspatının Olanaksızlığı başlığı altında ontolojik delili akli eleştiriye tabi tutmaktadır. Bu delile getirilen eleştirinin esası Kant'da bulunmakla birlikte ilk izleri Pierre Gassendi'de (ö. 1655)¹⁰ görülmektedir. Descartes (ö. 1650) diyordu ki: "Varlık Tanrı'nın kendisinden ayrılmadığı gibi, üçgenin açılarının iki dik açığa eşit olması üçgenin kendisinden, dağ fikri vadi fikrinden ayrılamaz." Ve buradan o şu sonuca ulaşıyordu: Dağın vadiden yoksun olması nasıl düşünülemezse, Tanrı'nın da varlıktan yoksun olması düşünülemez. Gassendi, buna iki eleştiri getirir: Böyle bir karşılaştırmaya girişmek doğru değildir; çünkü Descartes ilk merhalede Allah'ın zatı ile üçgenin zatını karşılaştırdığı halde, daha sonraki merhalede varlık sıfatla karşılaştırılmaktadır. Descartes'in doğru bir karşılaştırma yapması gerekiyorsa ya bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açığa eşitliği, onun zatından ayrılmadığı gibi, Tanrı'nın kudreti de zatından ayrılamaz demesi, yahut da varlık üçgenin zatından ayrılmadığı gibi Tanrı'nın zatından da ayrılamaz demesi gerekirdi.

İkincisi Descartes varlığı ilahi yetkinliklerden, mükemmelliklerden biri saydığı halde, bir dağın veya bir üçgenin yetkinlikleri arasında saymamaktadır. Gerçekte varlık ne Tanrı'da ne de bir başka şeyde yetkindir; o, sadece yokluğunda hiçbir yetkinliğin bulunmadığı bir şeydir.¹¹ Varlık olmadan ne yetkinlikten ne de eksiklikten söz edilebilir. Görüldüğü gibi Gassendi'de 'varlık' kavramı üzerinde durmuş ve dağ-üçgenin varlığının da bir yetkinlik (kemal) sayılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece varlık bir yetkinlik olacak olursa Tanrı'nın mükemmelliğinin bir özelliği olan yetkinlik diğer var olan nesnelere de olur ve bu mükemmelliğin bir özelliği olarak nitelendirilemez.

Kant ilk önce idea kavramından yola çıkar. Kant 'zorunlu bir varlık'¹² kavramının bir saf akıl kavramı olduğunu söyler ve bu da bir ideadır. Biz bunun gerçekliğini bilemeyiz. Böyle bir iddia,

⁹ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 645.

¹⁰ Pierre Gassendi: Rönesans felsefesinin önde gelen isimlerinden biridir. Bruno felsefesinde ortaya çıkan Epikürosçuluğu ve mekanist doğa yorumunu yerleşik bir görüş haline getirmekle kalmaz fakat bir yandan da matematikçiliği diğer yandan empirisizmiyle doğa felsefesini takip edecek modern bilim hareketinin epistemolojisinin tesisi yolunda önemli bir adımdır. Cevizci, Felsefe Tarihi, s. 230.

¹¹ Cevizci, Felsefe Tarihi, s. 290.

¹² Zorunlu Varlık kavramı; bu kavramın da mantuki veya zihni zorunluluk ve varlıksal (ontolojik) zorunluluk şeklinde ikiye ayrılarak ele alınması, Gazali'nin eseridir. Mehmet Bayraktar, İslam Felsefesine Giriş, TDV Yay., 8.Baskı, Ankara, 2011, s. 107.

erişilmesi olanaksız bir kurgudur yalnızca. Ve bu düşünce zihne yeni bir bilgi vermez, dış nesnelere öğrenmemize yardım etmez sadece onu sınırlar. Zihin için uygun olan gerçek varlığın dış dünyada da görünmesidir. Bu zihin için en doğru çıkarımdır. Fakat zihnin tüm şartları ‘zorunlu varlık’ kavramını oluşturmada yetersizdir. Anselm¹³ ve Descartes gibi filozofları kastederek tüm çağlarda insanların zorunlu bir varlıktan söz ettiğini fakat bunun düşünülüp düşünülemediğini ya da nasıl düşünülebileceğini anlamaya çalışmadıklarını sadece böyle ‘zorunlu bir varlık’ı ispat etmeye çalıştıklarını söylemektedir.

Ona göre zorunlu varlık kavramının özel bir tanımını yapmak kolay gözükmemektedir ve zorunlu varlığın olanaksız olduğunu söylemek yeterli olacaktır ki bunu Anselm de söyler. Fakat bunu söylemek zorunlu varlığını olmadığını söylemeye engel olamaz. Bunun için kavram yoluyla bir şeyin düşünülüp düşünülmediğinin saptanması gereklidir. Kant da bunu saptamak amacıyla Anselm’in ileri sürdüğü ve buna benzer önermeleri ilave eden Descartes’in önermelerini akıl ilkelerine göre kritik etmeye başlar.

Zihin bir şeyi ‘zorunlu’ olarak görebilmesi için, gerekli gördüğü tüm koşullara ‘koşulsuz’ demekle o şey zorunlu hale getirilemez. Ayrıca rasgele ele alınmış ve sonunda bütünüyle sıradan hale gelmiş ‘zorunlu varlık’ kavramının bir dizi örnek yoluyla açıklaması ve bu şekilde anlaşıldığının söylenmesi de yeterli değildir. Descartes’in zihnimizde doğuştan matematiksel kavramların olduğu gibi doğuştan mükemmellik kavramının da var olduğu ve böylece geometrinin her önermesinin zorunlu olması olgusunda olduğu gibi mükemmel bir varlık kavramının varlığının da zorunlu olduğunu iddia etmesi doğru bir çıkarım değildir. Bu şekildeki iddia Kant’a göre zihnimizce bütünüyle anlaşılabilir. Çünkü bu tür örnekler sadece yargılardan alınmışlardır. Bunlar dış dünyada gözlemediğimiz nesnelere veya onun gözlenebilen gerçekliğine dayalı yargılar değildir. Biz bazı yargılardan yola çıkarak bazı şeylerin koşulsuz zorunlu olduğu sonucuna varamayız. Çünkü bir yargının zorunluluğu demek o hükümdeki yüklem koşullu bir zorunluluğu demektir.

Descartes’in örnek verdiği önermeye geri dönecek olursa, Kant, üç açının tam olarak zorunlu olduğunu değil ama bir üçgenin olması koşulunda üç açının da zorunlu olarak var olduğunu söyler. Bu nedenle ona göre mantıksal zorunluluğun yarattığı yanılısama gücü çok büyüktür. Bir a priori kavramın üretilmesinden sonra dış varlığın zorunlu olarak bu kavramın nesnesine ait

---

¹³ Anselm, Tanrı’nın varoluşuyla ilgili ‘ontolojik argümanı’ bulan kişidir. Anselm’in adı, onun söz konusu a priori kanıtına bu adı veren Kant’tan beri ontolojik kanıtla adeta özdeşleşmiştir. Ontolojik delil Aquinalı Thomas, Hume ve Kant tarafından reddedilirken, Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi rasyonalist (ve Matematikçi) filozoflar tarafından benimsenip sıklıkla kullanılmıştır. Cevizci, Felsefe Tarihi, s. 183.

olmasından ötürü nesnesinin dış varlığının da zorunlu olarak (özdeşlik kuralı) olduğu ve bu varlığın kendisinin de zorunlu olduğu sonucunu çıkarmak mantıksal bir hatadır. Çünkü burada zorunlu varlık olarak kabul edilen a priori kavramın dış varlığının nesnesi keyfi olarak varsayılmıştır.¹⁴

Kant buradan hareketle özdeş önermeler üzerinde durur. Bunun tahlilini yapar. O, eğer özdeş bir önermenin yüklemine ortadan kaldırır ve özneyi saklarsak bir çelişkinin doğacağını söyler. Çünkü birincisi zorunlu olarak ikinciye aittir.¹⁵ Ama eğer özneyi yüklem ile birlikte ortadan kaldırırsak hiçbir çelişki doğmaz. Sonuçta çelişkili olabilecek hiçbir şey kalmaz. Örnek ile açıklayacak olursak bir üçgenin olduğunu söylemek ama üç açısının var olmadığını iddia etmek çelişkilidir ama üçgenin üç açısı ile birlikte var olamadığını iddia etmekle bir çelişkiye düşülmüş olmaz. Zorunlu bir varlık kavramı açısından da durum aynı şekildedir. O zaman kendisiyle çelişecek dışsal hiçbir şey yoktur, çünkü üçgenin veya zorunlu varlığın dışsal olarak zorunlu olması gerekmez; içsel olarak da hiçbir şey yoktur, çünkü onlardan birinin kendisinin ortadan kaldırılması yoluyla içsel herşey de aynı zamanda ortadan kaldırılmış olur. Kant yukarıda verdiği örneği bu sefer de ‘Tanrı her şeye gücü yetendir’ önermesine uygulamaktadır. Anselm ve Descartes’e göre bu doğruluğu zorunlu bir önermedir. Kant’a göre eğer bir Tanrı kavramı birincisiyle özdeş sonsuz bir varlık varsayarsak ama ‘her şeye gücü yeten yoktur’ dersek çelişkiye düşeriz, bu ortadan kaldırılamaz. Tıpkı üçgenin iç açılarını inkar etmek mümkün olmadığı gibi. Fakat, ‘Tanrı yoktur’ dersek, o zaman ne herşeye gücü yetenin kendisi ne de yüklemelerinden herhangi biri ortadan kalkmaz, biz de herhangi bir çelişkiye düşmeyiz.¹⁶ Üçgeni tamamen inkar etmemiz gibi çünkü tümü özne ile birlikte ortadan kaldırılmışlardır.

---

¹⁴ Kant, yargıları iki kısma ayırmıştır:

1) Analitik yargılar

2) Sentetik Yargılar. Bunlar da a priori ve a posteriori yargılardır.

Şimdi bu kavramların ne olduğunu kısaca açıklayalım:

1) Analitik yargılar, yalnız kavramları açıklayan, kavramın tanımında esasen saklı olanı aydınlatan yargılardır. Mesela cisimler yer kaplar yargısından yeni bir şey öğrenemeyiz, çünkü yer kaplama zaten cismin tanımının içinde bulunmaktadır.

2) Sentetik yargılar: Bilgimizi genişletir ve çoğaltırlar, çünkü bunlarda kavramımızın dışına çıkıp onu başka kavramlar ile birleştirir ve onunla başka kavramlar arasında bağlantılar kurarız. Kısacası özne ile yüklem özdeş olmaması, yüklem öznenin manasına ilavede bulunması demektir. Mesela ‘cisimler ağırdır’ yargısında yeni bir şey öğrenilir; çünkü ağır olmak, cisim kavramında kapsanılan bir tek değildir. Burada ‘cisim’ kavramı ile ‘ağır’ kavramı bir araya getirilerek bir bağ kurulmaktadır. İşte bütün analitik yargılar karakteri gereği hep bir a priori ve ortak ilkesi ‘çelişme ilkesi’dir. Mehmet Demirtaş, “Her Değişmenin bir Nedeni Vardır” Sentetik A Priori Önermesi Doğrultusunda Kant, Hume ve Gazali’de Nedensellik İlkesi”, C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, c. 18, sayı: 2, s. 377-378; Michael Palmer, The Question of God, Routledge P., London, 2000, s. 2-3.

¹⁵ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 43.

¹⁶ Kant’ın mekan ve zamanla ilgili devrimci tezi lehine olan argümanları, büyük ölçüde onun yanlış matematik felsefesine dayanır; bu argümanlar işte bundan dolayı daha sonraki filozoflar tarafından tasvip görmemiştir. Ahmet Cevizci, Metafizığe Giriş, Paradigma Yay., İstanbul, 2001, s. 47.

Sonuçta şöyle bir soru sorulabilir: Zorunlu varlık (özne) var mıdır, yok mudur? Bu soru Kant'ın başından beri cevaplamaya uğraştığı sorudur. O bu soruya şöyle cevap vermektedir:

“Tüm yüklemeleri ile birlikte ortadan kaldırılacak olursa geriye bir çelişki bırakmayacak bir şeyin en küçük kavramını bile oluşturamam; ve çelişki olmaksızın yalnızca saf a priori kavramlar yoluyla hiçbir olanaksızlık ölçütüm yoktur.”¹⁷

Yani Kant, a priori¹⁸ kavramlar yoluyla her şeyi olanaklı düşünebiliriz ve bunun için zihnimizde herhangi bir sınırlama olamaz, Tanrı ve zorunlu varlık kavramlarını zihnimizde düşündüğümüz gibi, Anka kuşu, Kaf dağı, Pamuk prenses gibi kavramların var olduğunu da düşünebiliriz. Gerçek olmayan her çeşit şeyin, garip yaratıkların mesela hiçbir yerde mevcut olmadığı için hiç kimsenin göremediği harikulade adaların insanın zihninde bulunması onları var edemez. Ve burada olduğu gibi bizim mükemmellik kavramımıza varlık kavramını sokarak da bu başarılamaz.

Anselm, ontolojik delilin yokluğu düşünülebilen şeylere uygulanamayacağını söyler. Ve Kant'ın getirdiği itirazlara benzer itiraz getirenlere varlığı ikiye ayırarak cevap verir:¹⁹

a)Zihinde var olan (in intellectu)

b)Gerçekte var olan (in re)

Bir şeyin zihinde veya akılda mevcut olduğunu söylemek demek o şey hakkında açık bir fikrin bulunduğunu veya bir kimsenin yapılan tasviri doğru olarak anladığını söylemekten başka bir şey değildir. Örneğin Anka Kuşu, Kaf Dağı, güneş, ay zihinde mevcuttur. Ama kare şekilli daireler, renksiz cisimler de zihinde var olabilir. Bir şey hakkında bir fikre sahip olan onun açık bir kavramına sahip olmaz, bu onun bir çeşit zihni tasvirine veya suretine sahip olmakla aynı değildir. Hiç kimse kare şekilli daireyi kavrayamaz. Ancak biz bu şeylerin kesinlikle ne olduklarını ve mutlak bir açıklıkla onların tanımlarında sözü edilmeyen bazı hususiyetleri çıkarabileceğimizi anlarız. Mesela iki iç açının komşu olmayan bir dış açığa eşit olduğunu anladığımız gibi kare şekilli bir daire kavramından da böyle bir şeyin gerçekte mevcut olmadığı sonucunu çıkarırız. Kare şekilli bir daire kavramı bizi böyle bir şeyin gerçekte sadece şu veya bu mekan ve zamanda mevcut olmadığı iddiasından çok daha köklü olan bu şeyin mevcut

¹⁷ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 284-287.

¹⁸ Kant, deney ile gelen bütün izlenimlerden bağımsız bir bilgiyi a priori bilgi olarak adlandırmaktadır. Demirtaş, agm., s. 379.

¹⁹ W.T.Jones, Ortaçağ Düşüncesi (Batı Felsefesi Tarihi, 2.cilt), (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2006, s. 319-323.

olamayacağı, başka deyişle yokluğunun zorunlu olduğu sonucuna ulaştırır. Genel olarak varlıktan ise ‘gerçekte varlık’ anlaşılmaktadır. Yani güneş, ay, yıldızlar bunlar gerçektir, fakat Kaf Dağı, Anka Kuşu gerçekte varlık değildirler. Anselm ve diğer ontolojik delil taraftarlarına göre Tanrı fikri insanların zihninde ‘kendisinden daha yücesi bulunmayan bir kavram’ olarak mevcuttur; çünkü müminlerin sahip olduğu Tanrı kavramı bundan başka bir şey değildir.²⁰

Böylece Anselm’in düşüncesinin temelinde yatan üç önemli kavram ortaya çıkmaktadır. Bunlar:

- a)Mümkün varlık,
- b)İmkansız varlık,
- c)Zorunlu varlık.²¹

Mümkün varlığın varlığı ve yokluğu birbirine eşittir. Sırf bu nedenle o varolmak için varlık yönünün ağır basmasını sağlayacak bir nedene muhtaçtır. İşte bu neden zorunlu varlık olan Tanrı’dır. Zorunlu varlık mümkün varlıktan farklı olarak, yokluğu imkansız varlıktır. Ve imkansız varlık da yokluğu zorunlu olandır. Kare dikdörtgen şekli gibi. İmkansız yokluk veya zorunlu varlık da tamamıyla kavranabilen bir şeydir. İnsan, yüce varlık olarak, kendisinden daha yücesi olmayan veya kavranamayan açık bir Tanrı kavramı teşkil edebilir. Böyle bir kavram herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir. İşte bu kavramın açıklığı ve herkes tarafından kolayca anlaşılabilmesi böyle bir varlığın gerçekte mevcut olduğunun kesin güvencesidir. Kavramın kendisi onun varlığı için yeterlidir; tıpkı kare şekilli bir daire kavramının onun yokluğu için yeterli olduğu gibi.²² Zorunlu varlık zorunluluğunun ve mükemmelliğinin gereği olarak tam bir varoluşa sahip olmalıdır. Sadece zihinde var olsa ama gerçekte var olmasa bu bir eksikliklerdir. Mükemmel olması için hem zihinde hem de dış alemde gerçekliği olmalıdır.

KANT’IN İKİNCİ İTİRAZI

Kant bundan sonra Anselm’in ikinci delili kapsayan olgusal ispatın da mümkün olmadığını açıklamaya girişir. Anselm bunu şöyle açıklamıştı:

“Bu öyle gerçek bir biçimde vardır ki onu var olmayan olarak düşünmek imkansızdır. Onun, var olmayan olarak tasavvur edemeyeceğimiz bir şey olduğu tasavvur edilebilir. Bu var

²⁰ Palmer, age., s. 4-9.

²¹ Alvin Plantinga, “God and Othen Minds”, Cornell University Press, London, 1967, s. 29-30.

²² Descartes, age., s. 180.

olmayan olarak tasavvur edebileceğimiz şeyden daha büyüktür. O halde, eğer kendisinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen var olmadığı tasavvur edilebilirse, imkansız bir çelişkiye düşeriz; kendisinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen kendisinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen olamaz. Öyleyse kendisinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen şey öyle gerçek bir biçimde vardır ki onu var olmayan olarak tasavvur etmek bile imkansızdır.”

Kant bu iddiayı şöyle ifade eder:

“Bir ve yalnızca bir kavram vardır ki, nesnesinin yokluğu ya da ortadan kaldırılması kendi içinde çelişkilidir” ve bu kavramın “en olgusal (Anselm buna ‘en büyük’ der) varlık” olduğunu iddia ettiklerini söyler. Yine Kant devamla, bu en olgusal varlığın tüm olgusallığa neden olduğunu ve böyle bir varlığı olanaklı saymanın mümkün olduğunu söyledikleri şeklinde bazı kişilerin iddialarının olduğunu ifade eder.²³ Tüm olgusallığın içine varoluş da girer, öyleyse olanaklı bir şeyin kavramı varoluşu kapsar. Eğer şimdi bu şey ortadan kaldırılacak olursa, şeyin iç olanağı da ortadan kaldırılmış olur ki bu çelişkilidir. Sadece olanağa göre düşünülen bir şeyin kavramına varoluşunun kavramı getirilecek olursa bunda çelişki yatar. Bu kabul edilecek olursa bir şey söylenmiş olmaz sadece genelleme yapılmış olunur. “Şu ya da bu şey vardır” önermesi analitik bir önerme midir, yoksa sentetik bir önerme midir?²⁴

Eğer bu önerme analitik ise o zaman şeyin dış varlığı yoluyla şeyin düşüncesine hiçbir şeyin eklenemeyeceğini söyleyen Kant, bir dış varlığın olanak alanına ait olduğunu varsaymış ve sonra bu gerekçe üzerine varoluşunu iç olanaktan çıkardığımızı ifade etmiştir. Bu ise boş bir genellemeden başka bir şey değildir. Her varoluş önermesinin sentetik olduğunu kabul edersek, varoluş yüklemine hiçbir çelişki olmaksızın ortadan kaldırılabilceği nasıl ileri sürülebilir? Oysa bu gerçekte yalnızca analitik önermelere özgü bir üstünlüktür. Yani Kant’ın burada ifade etmek istediği şudur: Biz varoluş yüklemine kaldırırken eğer önerme analitik ise bir çelişkiye düşmemiş oluruz çünkü dış alemde gerçekte olup olmadığını deneysel yollarla bilemeyiz, ama önerme sentetik ise büyük bir çelişkiye düşeriz. Çünkü sentetik bir önermenin doğruluğunu deneysel olarak (duyu yoluyla) ispatlayabiliriz. Görüldüğü gibi Kant, bütün varlıkla ilgili önermeleri sentetik kabul eder. Bu kendisinden sonraki dönemde birçok sorunlara neden olmuş ve ‘bütün varlık önermeleri mümkündür’ dogmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵

²³ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 287, 295-300.

²⁴ Plantinga, age., s. 32.

²⁵ John Hick, The Existence of God, Collier Macmillan Publishers, London, 1974, s. 44-46.

Ontolojik delilde ‘Tanrı vardır’ önermesi analitik bir önerme olarak kabul edilmektedir. Fakat Kant’a göre ‘Tanrı vardır’ önermesi analitik bir önerme değildir.²⁶ Ona göre analitik önerme yükleminden konunun anlaşılacağı önermedir. Yani bir önermenin yüklemi konunun içinde gizli şekilde mevcutsa bu önerme analitik bir önermedir. Analitik önermeler aynı zamanda zorunludurlar. Örneğin ‘Tüm evliler bekar değildir’ derken ‘bekar değildir’den kastımız evli olmasıdır. ‘Tanrı vardır’ önermesinde ‘vardır’ yükleminden Tanrı’nın zorunlu varlığını çıkaramayız. Bu nedenle ‘Tanrı vardır’ önermesi zorunlu ve analitik bir önerme değildir. Descartes’in matematik ve aritmetik önermelerini örnek vermesi de anlamsızdır, çünkü matematik ve aritmetik önermelerde analitik değildir ona göre. Matematiğe ve aritmetiğe ait önermeler sentetik a priori önermelerdir. Biz bu önermelerin varlığını deneysel yolla da bilebiliriz.

Kant yukarıdaki yüklem meselesinde mantıksal bir yüklem olgusal bir yüklem ile karıştırıldığını ileri sürmüştür. Böyle bir karışıklıkta düzeltme olmaz. O, ‘varoluş’ kavramının açık bir belirlenimi yoluyla sona erdirmek bu nedenle mümkün değildir, der. Burada yüklemeleri ikiye ayırır:

- 1) Mantıksal yüklem,
- 2) Olgusal yüklem.²⁷

Dilediğimiz herşeyin mantıksal yüklem olabileceğini hatta giderek öznenin bile kendi kendisine yüklem olabileceğini (totolojik önermelerde olduğu gibi²⁸) çünkü mantığın tüm içeriği soyutladığını söyler. Ama belirlenim (o olgunun belli olması, açık olarak görülmesi) bir yüklemdir ki öznenin kavramının ötesine geçer ve onu genişletir. Yani mantıksal yüklemden farklı olarak olgusal yüklem kavramın ötesinde gerçekliği vardır. (Yüz dolar örneğini verir) Daha önce de bahsettiğimiz gibi Descartes’in iddiaları sonuçta varlığın gerçekten yüklem olup olamayacağı tartışmasına neden olmuştur.

Kant bu ifadelerden şu sonuca ulaşır:

---

²⁶ Cevizci, Metafiziğe Giriş, s. 35.

²⁷ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 292.

²⁸ Totolojik Önermeler: Aynı içeriği aynı anlamda türlü sözcüklerle anlatmaya denir. Bir önermede konu ile yüklem aynı kavramı dile getirmesi yüklem konuyu kavramının dışına çıkmamasıdır. Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 851.

“Bir şeyi hangi yüklerle ve ne denli çok yüklemle düşünürsem düşünüyüm, ve giderek onu tam belirlenimi içine alsak bile, bu şeyin var olduğunu eklemenin ona en küçük bir katkısı olmaz.”²⁹

“Eğer şimdi bir varlığı en yüksek olgusal olarak düşünecek olursam, gene de varolup olmadığı sorusu her zaman ortada kalır” der Kant. Bu nesnenin bilgisinin a posteriori olarak olanaklı olup olmadığı saptanmış değildir. “Bu yolla ancak düşüncemize olanaklı bir algı daha katılmış olur” diye ifade eder. Biz bunu kavramak istersek saf düşüncenin nesnelere söz konusu olduğunda bunların dış varlığını bilmenin hiçbir yolu yoktur çünkü bütünüyle a priori bilinmesi gerekecektir. Kant, bilincimizde bütünüyle deneyimle bir şeyin var olduğunu bilebileceğimizi söyler. O, bu alanın dışındaki herhangi bir varoluşun olmayacağı söylenemezse de hiçbir biçimde açıklayamayacağımızı iddia eder.³⁰

En yüksek varlık kavramı da var olanlara ilişkin bilgimizi çoğaltmaz. Olanığın çözümsel ölçütü, ‘olgusalıklar hiçbir çelişkiye neden olmazlar’ önermesinden oluşur. Tüm olgusalıklar sentetiktir ve olanığın üzerine hiçbir a priori yargıda bulunamayız. Sentetik bilginin olanığının ölçütü her zaman deneyimde aranmalıdır. Bir ideanın nesnesi hiçbir zaman deneyime ait olamaz. Zorunlu varlık, en olgusal varlık..vb. kavramlar bir ideadır. Bu nedenle olgusalıkların bilemeyeceğimiz için varlıklarının kesinliğini de bilemeyiz. Bunları sadece saf akılla bilebiliriz.

Kant bütün bunlardan en sonunda şu sonucu çıkarmaktadır: “Bir en yüksek varlığın varoluşunu kavramlardan çıkarsamaya çalışan ünlü ontolojik (Kartezyen) delilde tüm çabalar boşa gitmiştir. İdealar yoluyla iç görüde daha iyi olmayı istemek tıpkı bir işadınının kasa hesabına birkaç sıfır ekleyerek durumunu iyileştirmesi denli olanaklıdır.”³¹

SONUÇ

Kant, ontolojik delile iki temel itirazda bulunmuştur:

1) “Zorunlu Varlık” Kavramı Bir İdeadır:

“Zorunlu varlık” kavramı saf akıl kavramı olduğu için bir ‘idea’dır. Biz bunun gerçekliğini bilemeyiz. Zorunlu varlığın ispatı için gözlemlediğimiz nesnelere örnek verilemez. (Dağ-vadi örneği gibi) Çünkü a priori bir kavramın dış varlığının nesnesine

²⁹ Kant, Arı Usun Eleştirisi, s. 293.

³⁰ Kant, age., s. 293.

³¹ Kant, age., s. 361.

dair herhangi bir gözlem yapılamadığı için 'keyfi' olarak bir varsayımdan ibarettir. "Çelişki olmaksızın saf a priori kavramlar yoluyla hiçbir olanaksızlık ölçütüm yoktur" diyen Kant'a göre a priori kavramlar yoluyla her şeyi olanaklı düşünmek mümkündür, zihin bu konuda sınırsız düşünebilir Tanrı'yı ve zorunlu varlığı düşündüğü gibi hayali varlıkları da düşünür. (Kaf Dağı, Pamuk Prenses)

- 2) "Tanrı Vardır" Önermesinde Varlık, Zorunlu Varlığa İşaret Eden Bir Yüklem Olamaz: Kant, ontolojik delilde olgusal ispatın da mümkün olmadığını söyler. Tüm olgusallığın içine varoluş da girer, öyleyse olanaklı bir şeyin kavramı varoluşu kapsar. "Şu şey vardır" önermesi eğer analitik bir önerme kabul edilirse o zaman şeyin dış varlığı yoluyla şeyin düşüncesine hiçbir şey eklenemez. Bu boş bir genelleme olur. Eğer önerme sentetik kabul edilirse varoluş yüklemi çelişki olmaksızın kaldırılamaz. Sentetik önermede büyük bir çelişkiye düşeriz çünkü sentetik önermenin doğruluğunu deneysel olarak ispatlayabiliriz. "Tanrı vardır" önermesi ontolojik delilde analitik bir önerme olarak kabul edilmektedir fakat analitik bir önerme değildir. Bir önermenin yüklemi konunun içinde gizli şekilde mevcutsa bu önerme analitik bir önermedir. Fakat "Tanrı vardır" önermesindeki 'vardır' yükleminden Tanrı'nın varlığının zorunlu olduğunu çıkaramayız. Bu nedenle 'Tanrı vardır' önermesi zorunlu ve analitik bir önerme değildir. Kant'a göre matematik önermelerin zorunluluğu ile "Tanrı vardır" önermesi açıklanamaz çünkü matematik önermeler sentetik a priori önermedir ve bu önermelerin varlığını deneysel yolla bilebiliriz. Yüklem meselesinde mantıksal bir yüklem olgusal bir yüklem ile karıştırılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Kant'ın birinci eleştirisini ele alacak olursak, o her ne kadar "Zorunlu Varlık" kavramını anlatırken Descartes'i eleştirip gözlemlenebilir varlıklardan hareket ederek örnek verilemeyeceğini 'dağ-vadi', 'üçgen-açı' örneğinde olduğu gibi söylese de kendisi benzer örnekler vermekten çekinmemiştir. 'Zorunlu Varlık' anlayışını zihnin ürettiği hayali varlıklara benzeten Kant, 'Kaf Dağı, Pamuk Prenses' gibi zihin ürünü varlıklar tasarlayabiliyorsak aynı şekilde de 'Zorunlu Varlık'ı zihnimizde tasarlayabiliriz ve bu da onu zorunlu yapmaz, tıpkı hayali varlıkları yapmadığı gibi, der. Fakat Kant'ın burada en büyük yanılgısı 'Kaf Dağı ve Pamuk Prenses'in aslında sentetik özellikler ihtiva etmesidir. Bizler daha önce dağ, prenses gibi kavramları zihnimizde deney ve gözlem yoluyla elde ettiğimiz bilgilerle biliriz. Yani hayali

varlıkların ‘sentetik’ bir yönü mutlaka vardır. Zaten eleştirisinin ikinci kısmında matematik önermelerde aynı eleştiriyi Kant söyleyecektir. Fakat “Zorunlu Varlık” ve “Tanrı” kavramlarında hayali varlıklarda olduğu gibi zihnimize daha önceden var olan bilgileri ‘farklı şekillerde birleştirip yeni bir varlık üretme’ yoluna gitmiyoruz. (Unicorn’da olduğu gibi, at ve boynuz bilgisini birleştiriyoruz) Evrenden, varlıktan yola çıkarak bir zorunlu varlığın olabileceği sonucuna hayal gücümüzü kullanarak bir fantezi ile değil, akıl ve mantığımızı kullanarak soyut bir çıkarımla ulaşıyoruz. Yani ‘zorunlu varlık’ ve ‘Tanrı’ fikri bizim hayalet canlımız değil; soyut, akli/mantıkî bir çıkarımımız ve dış dünyadan gözlemimizden tamamen bağımsız oluşturduğumuz bir şey. O nedenle Kant’ın Zorunlu Varlığı ve Tanrı’yı hayali bir varlığa benzetmesi kendi düşüncesi içinde tutarsız görünmektedir.

İkinci eleştirisine gelince ‘Tanrı vardır’ önermesinin analitik bir önerme olduğunu reddeden Kant, analitik önermelerde konu eğer yüklem içinde varsa doğru bir önermedir, şeklinde bir sonuca ulaşmaktadır. Fakat buna örnek verirken Kant yine aynı hataya düşerek “Tüm evliler bekar değildir” önermesinden hareket etmektedir. Analitik dediği bu önermede yüklem ‘bekar değildir’ önermesi “evli” olduğuna işaret etmekte demektir. Kant’ın analitik önermeye verdiği bu örnek nihayetinde sentetik bir önermedir. Çünkü yine deney ve gözleme dayalı bir önermedir. Yani evli olmanın, bekar olmanın ne demek olduğunu bilen biri ancak bu önermenin doğru ya da yanlışlığına karar verebilir. Deneyden bağımsız bir anlama söz konusu değildir. Descartes’in matematik ve aritmetik önermeleri örnek vermesini anlamsız bulan Kant aslında kendisi daha büyük bir hata yapmış, sentetik içerikli bir önermeyi analitik olarak kabul etmiştir. Oysa Descartes matematik önermeleri örnek olarak verirken daha isabetli davranmaktadır. Çünkü matematik ve aritmetik önermelerin ‘deneyden bağımsız’ ‘soyut’ bir tarafı vardır. Bu alan mantıksal bir yüklem alanına girer, Kant’ın dediği gibi olgusal bir yüklem alanına değil. O nedenle Kant’ın yüklem meselesinde Descartes’i suçlayarak mantıksal bir yüklem olgusal bir yüklem ile karıştırıldığını ileri sürmesi tutarsız görünmektedir. “Tanrı vardır” önermesi de tıpkı matematiğin soyut önermelerine benzer yani analitik bir önermedir. Gözlemlenememesine rağmen mantıksal bir çıkarımla biz “Tanrı vardır” dediğimizde bir çelişki yaşamamış oluruz, soyut matematik çıkarımlar yaptığımızda çelişkiye düşmediğimiz gibi.

KAYNAKÇA

Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, TDV Yay., 8.Baskı, Ankara, 2011.

Cevizci Ahmet, Felsefe Tarihi, Say Yay., 2009.

-----, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., İstanbul, 1999.

-----, Metafiziğe Giriş, Paradigma Yay., İstanbul, 2001.

Demirtaş Mehmet, “Her Değişmenin bir Nedeni Vardır” Sentetik A Priori önermesi Doğrultusunda Kant, Hume ve Gazali’de Nedensellik İlkesi”, C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, c. 18, sayı: 2

Descartes, Metafizik Düşünceler, (Çev. Mehmet Karasan), MEB Yay., Maarif Matbaası, 1942.

Hick John, The Existence of God, Collier Macmillan Publishers, London, 1974.

Jones W.T., Ortaçağ Düşüncesi (Batı Felsefesi Tarihi, 2.cilt), (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2006.

Kant Immanuel, Arı Usun Eleştirisi (Saf Aklın Eleştirisi), (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yay., İstanbul, 1993.

Palmer Michael, The Question of God, Routledge P., London, 2000.

Plantinga Alvin, “God and Other Minds”, Cornell University Press, London, 1967.